

szegmenst képviselnek, amely a morális ítélelhozatal vizsgálatát kiterjeszthette volna a valós idejű értékelési folyamatok irányába is.

TÓTH GYULA

Antonius WEIXLER, Matei CHIHAI, Matías MARTÍNEZ, Katharina RENNHAKE, Michael SCHEFFEL und Roy SOMMER, Hg. *Postfaktisches Erzählen? Post-Truth – Fake News – Narration*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2021. 331. <https://doi.org/10.1515/9783110693065>.

A 2021-ben publikált kötet harminckilenc intézmény, főként német egyetemi könyvtárak anyagi támogatásával jelenhetett meg open access formátumban, így elektronikusan bárki számára ingyen hozzáférhető. A kiadás körülményei kapcsán is érdemes elmélázni a kötet tematikája mögött meghúzódó etikai kérdéseken: kinek a felelőssége a társadalom „olvasásra” nevelése, vagyis a hallott/látott szövegek, posztfaktikus „tények” helyes értelmezésre tanítása? Milyen szerep jut ebben a könyvtáraknak mint közösségi tudásközpontoknak, amelyek a hiteles, referált e-tartalmakat sokszor a szigorú szerzői jogok, illetve igen magas beszerzési és megjelentetési költségek miatt csak korlátozottan tudják elérhetővé tenni? Bár ezekre a kérdésekre nem tér ki a 2018-ban szervezett wuppertali workshop eredményeként született, főként német nyelvű kötet, mégis átszűrődik rajta egy performatív üzenet. A négy szerkezeti egység tizenhat fejezetéből hat angol nyelven íródott. Az elméleti felvezetést követik a politika, a tömegmédiá és az irodalom főcímei alá rendezett tanulmányok, tematikusan azonban nem különülnek el élesen egymástól, jól példázva a „posztfaktikus” mint jelenség interdiszciplinaritását.

A faktuális és fikcionális, a tudomány és az irodalom viszonya Arisztotelész óta folyamatosan változik, és a neves szakemberekből álló szerkesztőbizottság bevezetője azt a belátást közvetíti, hogy esetlegesen e folyamat egyik döntő pillanatának lehetünk szemtanúi, amikor a posztfaktikus éráról beszélünk. Az aktuálpolitikai történések – Trump választási kampánya és a Brexit – eredményeképpen 2016-ban az év szava a „posztvalóság” (*post-truth*) lett. Elbeszélések teremtik ezt a posztvalóságot, a narratológia eszköztára azonban még-

sem elegendő ahhoz, hogy az „alternatív valóságok”, a „fake news” és a „posztvalóság” tartalmi és formai konstrukcióját leírja. A jelenség összetettsége folytán célravezetőbb egyéb diszciplínák, mint a filozófia, irodalom-, kultúra- és médiatudomány, politológia, szociológia elemzésbe való bevonása is, amire ez a kötet értékes interdiszciplináris impulzusokat nyújtva tesz kísérletet.

Az első tematikus egység két elméleti bevezetőt is tartalmaz a posztfaktikus elbeszélés kérdéseiről. Matías Martínez – akinek a neve talán a narratológiában még kevésbé jártas olvasó számára sem ismeretlen – kétségekbe vonja azt az álláspontot, miszerint az elbeszélések szükségszerűen hazudnak. Martínez tanulmányában a faktuális szövegek valóságtartalmát kauzális és konfiguratív elbeszélésmódok alapján próbálja elemezni. Az ok-ságon alapuló elbeszélés az események okozati láncolatával igazolja referenciális valóságtartalmát, a konfiguratív elbeszélés ezzel szemben komplex eseménysorként, jelentésalkotó összességként vagy sémaként ábrázolja a valóságot, amelyben a retorikai eszközök kölcsönöznek értelmet az elbeszélteknek, és ezek határozzák meg az elbeszéltek hitelességét – érvel Martínez. Nicola Gess a posztfaktikus diskurzus kialakulásának körülményeit, történelmi előzményeit és megjelenési formáit járja körül, majd ennek egy specifikus formáját, az anekdotákhoz hasonló politikai „félígazságokat” elemzi a narratológia és a fikcionalitáselmelet szempontjából.

A politikai gyűjtőfejezet alá rendezett tanulmányok különböző megközelítésből azt vizsgálják, miként válnak a politikai megnyilvánulások, közéleti jelenségek autoritássá, uralkodó diskurzussá. A következőkben kitérnek az ezeket alakító narratológiai eszközökre, a meta- és mikrodiskurzusok hierarchiájának változására, a szerzőre mint „auktorra” – azaz etimológiailag arra a személyre, aki autorizálhat egy szöveget – és nem utolsósorban a befogadókra. Míg az iraki háborút előkészítő manipulatív hazugságok csak évekkel később kerültek napvilágra, addig Donald Trump már közvetlenül a beiktatása utáni kommunikációjával felkavarta az uralkodó konszenzust és zavart keltett. Roy Sommer tanulmányának első felében Trumpra mint elbeszélőre tekint, aki a közélet narratív szálait saját érdekeit szem előtt tartva mozgatja, másrészt az amerikai politika és jogalkotás sajátosságaira hívja fel a figyelmet. Gondoljunk

csak ezzel kapcsolatban a filmekben is gyakran ábrázolt drámai bírósági jelenetekre, ahol az igazságként elfogadott valóság a vádlott védőbeszédének verbális és nonverbális megnyilvánulásai, valamint az esküdszék (a befogadók) befolyásolhatóságának eredményeképpen áll elő.

Christian Baier Jean-François Lyotard *A posztmodern állapot* című esszéjére alapozva az „alternatív tények” mechanizmusát és legitimációs folyamatát elemzi. Baier szerint az „alternatív tények” azért tudnak érvényt szerezni maguknak, mert a metanarratívák mikronarratívákra esnek szét, és a párhuzamos, lokálisan elfogadott elbeszélések megkérdőjelezzik az (addig) uralkodó normákat. A tanulmány második részében a szerző Arlie Russell Hochschild „deep story”-konceptiójával az alternatív tények működési elvét szemlélteti, miközben mindkét elmélet gyenge pontjaira is rávilágít. Amíg a deep story az amerikai elképzelésekre korlátozódik, addig Hans J. Lietzmann a *Posztfaktikus populizmus* című fejezetben globális kontextusban tárgyalja a nemzetállamok kialakulásában fontos szerepet játszó imaginárius és valós képek, illetve önértelmeződések (*Selbstverständnis*) viszonyát. A szerző értékelése szerint lényeges momentum a Gayatri Chakravorty Spivak és Edward Said értelmében vett másként való megjelenés (*othering*), amely mind az érzelmeken alapuló posztfaktikus, mind a tényekre építő faktikus narrációban jelen van. Hasonló érzelmi hatáskeltés vezérli az összeesküvés-elméleteket is, amelyek gyakran a tudományosság álcája mögé bújnak. Antonius Weixler két komplex elbeszélésnek tekintett kampányszlogen példáján („Make America Great again” és „Take Back Control”) demonstrálja ezeknek az összeesküvés-konstrukcióknak a felépítését. Ennek alapjául olyan alternatív tények szolgálnak, amelyek egy autentikus valóság képét hozzák létre. E folyamat meghatározó szereplője a szerző, de személye önmagában nem elég az autentikusság megteremtéséhez, ezért egy narratív kontextust is segítségül kell hívni, amely felkelti a szöveg hitelességének érzését. Weixler összegzésében az összeesküvés-narratívák struktúrájukban, a „beavatott tudásban” – amelyben a hit felülírja a tényeket – zártak, egyúttal azonban nyitottak is az új tartalmakra.

Amennyiben a posztfaktikus korszak Donald Trump nevéhez köthető, akkor közéleti megnyilvánulásainak leggyakrabban alkalmazott csator-

nája, a Twitter sem hiányozhat ebből a kötetből. Raphael Zähringer egy szemléletes példával három lehetséges irányból elemzi Markus Söder 2018-ban kiadott keresztrendeletének narratológiai és médiatudományi sajátosságait, ezen példázva a posztfaktikus politika strukturális előfeltételeit. Baier kiindulópontja szerint az a fényképes tweet, amelyen Markus Söder egy keresztet akaszt a kancelláriai hivatal falára, letisztult formában egy összetett narratív folyamatot szimbolizál. Egyszerre eleveníti fel a katolikus Bajorország mítoszát, amelyhez felhasználja a folklórt – támogatva ezzel a bajor identitást –, gesztusa azonban a szerző szerint kirekesztésként is értelmezhető. A tanulmány második felében Zähringer Henry Jenkins média-konvergencia-elméletével a medializált politikáról és a szociális világhálóról mint ingyenes médiafelületről elmélkedik, ami a saját forrásává, így a politikusok önkifejező és kifelé vetített reprezentációs platformjává is válhat.

Ezen a ponton a kötet eljut az új és a hagyományos médiafelületek specifikusságaiban rejlő posztfaktikus ábrázolási lehetőségek taglalásához. Tévédés azt gondolni, hogy az álhír (*fake news*) újkéltű jelenség. Története egyidős a tömegmédia előfutáival, a 19. században elterjedt filléres sajtóval (*penny press*), ahogyan az Brigitte Rath tanulmányában olvasható. Ma az ingyenesen elérhető online csatornákon gyorsan terjedő városi legendák, mítoszok és kis közösségben terjedő álhírek jelentik a legnagyobb konkurenciát a tömegkommunikációnak. Ulrich Tüchtmantel könyved hangvételi esszéjében a társadalom helyes „olvasásra” és médiakompetenciára való nevelése mellett a hiteles sajtóorgánumok megújulásának fontosságára hívja fel a figyelmet.

A medialitással kapcsolatos következő problémafelvetés a filmre vonatkozik: milyen narratív módszerekkel járul hozzá a film a politikai mítoszok közvetítéséhez és formálásához? Mennyiben más a filmes ábrázolás, mint a fake news és az alternatív tények? Sandra Nuy a fenti kérdésre a nyugatnémet „gazdasági csoda” (*Wirtschaftswunder*) mítoszáról szóló filmek elemzésével keresi a választ. Nuy szerint ezek a politikai mítoszok a közösség önazonosságát támogatják, és ezzel kapcsolatosan nem a filmek tényyszerűsége, hanem a jelentősége a döntő.

A szociológus Andreas Langenohl felteszi azt az olvasóban talán már régóta motoszkáló kérdést,

hogy létezett-e valaha faktikus politikai kommunikáció, amely mentes volt a ferdtésektől, és igazolható-e az a proklamált újdonság, hogy a 21. században a posztfaktikusról beszélünk. Vajon nem a digitális kommunikációs csatornák megjelenésében keresendő az új politikai prezentációs formák kialakulásának oka? A tömegkommunikáció helyett a zártabb online közösségek által gerjesztett filterbuborékok válnak véleményformáló erővé, és „pluralizálódik a politikai vélemény” is, amely a normák elhomályosodásához vezet. Langenohl Jürgen Habermas nyilvánosság-modelljének újraértelmezésével kísérli meg a mediális változások hatásainak megértését és magyarázatát.

Az irodalmi szövegben megjelenő fikcionalitás és faktualitás kérdése gyakorlatilag egyidős az irodalomtörténettel. A záró blokkban összerendezett tanulmányok visszatekintenek ezekre a gyökerekre, szemléletük emiatt kevésbé innovatív, mint a megelőző fejezeteknek. Bár az egész kötet, ha nem is globális, de általános, a nyugati kultúrában nagy nyilvánosság előtt zajló jelenségre hívja fel a figyelmet, a folyamatokat azonban az egyes tanulmányok mégis csak a nemzetek elbeszéléseinek szintjén tudják szemléltetni. Ezért ebben a fejezetben is a nemzeti irodalom, nemzeti mítoszok és a nemzeti önazonosság témaköreivel találkozunk. A tanulmányok központi kérdése az, hogy miként hat egymásra az irodalom és a regényen kívüli valóság, ennek pedig egy érdekes aktuális reprezentációs formája a migrációs háttérű szerzők által írt irodalom. A szerzők tiltakozása ellenére a művek recepciójában tetten érhető az életrajzi háttér, az értelmezések pedig nem ritkán szociológiai olvasatot eredményeznek. Rüdiger Heinze arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen kölcsönhatás tetelezhető a reprezentált „valóság” és az amerikai mítoszból („Becoming American”) fakadó kulturális identitás között, és miként hatnak a szóban forgó regények a társadalmi elfogadás folyamatára, továbbá mennyiben táplálják vagy módosítják az amerikai mítoszlól alkotott képet. Egy másik példa a posztfaktikus diskurzus forrásaként számontartott Brexit-szavazást megelőző narratíva, amely Janine Hauthal állítása szerint még a kolonialista időkre nyúlik vissza. A „Let’s take back control” és a „We want our country back” kampányszövegekben tetten érhető nosztalgiát és nemzeti önazonosságot Hauthal a

Brexitet megelőző kémregények és a Brexit óta született ún. BrexLit összevetésével demonstrálja.

A tanulmánykötet összetett, időszerű kérdésekre keresi a választ és sokféle szempontból világitja meg a posztfaktikus, a faktikus, az álhírek, a politika, a média és az irodalom viszonyát. Újszerűségéből adódóan sok a terminológiai bizonytalanság, amely alátámasztja, hogy nehezen megfogható kulturális jelenségről van szó, hiszen az érveken és a kognitív ismereteken felül nagy teret nyújt a hitnek és a hitelességnek. A kötet tanulmányainak üzenete alapján elkerülhetetlen az érzelmi alapú megközelítések bevonása és a nyitás egy látszólag szekularizálódott társadalom újkeletű meggyőződéseinek értelmezésére. Az aktuálpolitikai példák sokasága ugyanakkor felveti azt a kérdést, hogy mennyire időálló vagy perspektivikus a kötet, és történelmi távlatból tekintve mennyire újszerű az ún. posztfaktikus, és nem egy olyan jelenségről van-e szó, amely mindig is szerves része volt a politikának, a közéletnek és az irodalomnak. A címben megjelenő kérdőjel sok kérdést előrevetít, amelyek a tanulmányok olvasása után is megválaszolatlanok maradnak, ugyanakkor további értékes megfigyelésekhez jelenthetnek támpontot.

BANKÓ ERZSÉBET

*

RÁCZ Ildikó Mária. *A lét és a szerelem szentsége: Ivan Bunyin művészeti világgépe*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020. 373.

RÁCZ Ildikó Mária könyve nagyívű áttekintést nyújt az 1933-ban irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Ivan Bunyin alkotásfilozófiájának és lételméletének értelmezéséről az író prózai munkássága alapján, a szövegek különböző elemzési módszerekkel és megközelítési módokkal (szemiotikai, formalista, komparatistikai) történő vizsgálata, az életrajz és az életút párhuzamainak bevonása segítségével. A monográfia megjelenését örvendetes tényként üdvözölhetjük: magyar nyelven ilyen alapos és részletes feldolgozás Bunyinról eddig még nem látott napvilágot. Külön érdemként említendő, hogy a könyv a szűkebb szakmai körökön túl is érdeklődésre tarthat számot, hiszen jól befogadható irodalom- és kultúrtörténeti anyagot ad közre igényesen meg-